

ITSEMÄÄRÄÄMIS- OIKEUS SOSIAALI- JA TERVEYDEN- HUOLLOSSA

Kaija Kess

Alma Talent ■ Helsinki 2023

Copyright © 2023 Alma Talent Oy ja kirjoittaja
Yhteistyössä Juristiliiton Kustannus

Kansi: Outi Pallari
Taitto: NotePad

ISBN 978-952-14-4628-3

Paino: Otavan Kirjapaino Oy, 2023 Keuruu

Anna palautetta kirjasta: kustannustoimitus@almatalent.fi

Sisällys

1	JOHDANTO	1
2	TERVEYDENHUOLLON POTILAAN JA SOSIAALIHUOLLON ASIAKKAAN ITSEMÄÄRÄMISOIKEUDEN OIKEUDELLINEN PERUSTA JA NYKYTILA	6
	Itsemääräämisoikeus	6
	Lainsäädäntö	9
	Ammattietiikka ja muut ohjeet.....	17
	Laitosvalta-ajattelu	21
	Eduskunnan oikeusasiamiehen toiminta ja tehtävät.....	48
3	PERUSOIKEUKSIEN RAJOITTAMINEN SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLOSSA	63
	Ratkaisukäytännön merkitys	63
	Hätävarjelu, pakkotila ja yleinen kiinniotto-oikeus.....	83
4	PERUSOIKEUDET SUOMEN PERUSTUSLAIN MUKAAN JA ITSEMÄÄRÄMISOIKEUS SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLOSSA	88
	Yhdenvertaisuus	88
	Oikeus elämään, henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen	107
	Liikkumisvapaus	125

Yksityiselämän suoja.....	152
Tekninen valvonta.....	157
Opetuspotilaana olo.....	160
Tilat ja tilajärjestelyt.....	161
Uskonnon ja omantunnon vapaus.....	170
Sananvapaus ja julkisuus	177
Kokoontumis- ja yhdistymisvapaus sekä vaali- ja osallistumisoikeudet	194
Omaisuuuden suoja	196
Oikeus sosiaaliturvaan.....	201
Oikeusturva ja perusoikeuksien turvaaminen	212
Perusoikeuksien suhteesta toisiinsa	223
Oikeusturva	225
5 POTILAAN ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUS TERVEYDENHUOLLOSSA: LAKI POTILAAN ASEMASTA JA OIKEUKSISTA JA SIIHEN LIITTYVÄT LAIT	226
Hyvä hoito.....	230
Potilaan tahto.....	234
Potilasturvallisuus.....	247
Alaikäisen potilaan itsemääräämisoikeus.....	264
Abortti ja äidin itsemääräämisoikeus	268
Eutanasia ja itsemääräämisoikeus.....	272
6 ASIAKKAAN ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUS SOSIAALIHUOLLOSSA: LAKI SOSIAALIHUOLLON ASIAKKAAN ASEMASTA JA OIKEUKSISTA JA SIIHEN LIITTYVÄT LAIT	280
Asiakkaan tiedonsaantioikeus	286
Ikäihmiset (vanhuspalvelulaki)	291
7 POTILAAN JA ASIAKKAAN OIKEUSTURVA.....	310
Muistutus	318
Kantelu.....	319
Potilasvakuutuslaki.....	320
Hallintoriita.....	324

Vahingonkorvaus	326
Kuluttajansuoja.....	327
Rikosoikeudellinen vastuu.....	332
Oikeusasiamiehen esittämät hyvitykset.....	339
Euroopan ihmisoikeustuomioistuin	340
Valittaminen YK:n toimielimiin.....	341
Potilasta ja asiakasta koskevien asiakirjojen merkitys oikeusturvan toteutumisen kannalta.....	342
8 POTILAAN JA ASIAKKAAN OIKEUKSIEN KEHITYSNÄKYMÄT	344
9 LOPPUSANAT	353
LIITTEET: ASIAKKAAN JA POTILAAN OIKEUKSIA KOSKEVAT KANSAINVÄLISET SOPIMUKSET	356
Maailman terveysjärjestön WHO:n terveysäännöstö (IHR International Health Regulations).....	357
Yhdistyneet kansakunnat.....	358
TSS-sopimus.....	358
KP-sopimus	359
Kidutuksen vastainen yleissopimus	360
Vammaissopimus	361
Suomen ihmisoikeusinstituutiot.....	364
Lapsen oikeuksien yleissopimus	365
Eurooppalaiset sopimukset.....	367
Euroopan ihmisoikeussopimus.....	367
Euroopan sosiaalinen peruskirja	370
Kidutuksen vastainen eurooppalainen yleissopimus CPT.....	371
Biolääketieteen yleissopimus	372
Euroopan neuvoston sopimus lapsen oikeuksista.....	375
LÄHDELUETTELO	376

Johdanto

Ihmisellä on sosiaali- tai terveydenhuollon asiakkaana tai potilaana samat perusoikeudet kuin sosiaali- ja terveydenhuollon ulkopuolella. Käytännön arjessa sosiaali- tai terveydenhuollon asiakkaan tai potilaan perusoikeuksia on kuitenkin joskus tarve rajoittaa. Esimerkiksi muistisairaiden asumispalveluissa tai hoitolaitoksissa itsemääräämisoikeuden rajoittaminen on yleistä, kun joudutaan henkilön itsensä, henkilökunnan tai muiden asiakkaiden turvallisuuden vuoksi rajoittamaan yksittäisen henkilön liikkumista.

Itsemääräämisoikeuden rajoittamista saattaa sisältyä myös toimintayksikön menettelytapoihin sekä kirjoitettuihin tai kirjoittamattomiin sääntöihin (niin sanottuihin talon tapoihin). Jotkin toimintatavat voivat olla yksiköissä niin juurtuneita tapoihin ja kulttuuriin, ettei niitä edes mielletä rajoittamistoimenpiteiksi. Ne voivat myös olla oleellinen osa palvelu- tai kuntoutusprosessia^{1,2}.

---

¹ Valvira 1:2013 s. 9.

² Ihmisoikeuskeskus 4/2021 s. 18: ”Tehostettu palveluasuminen on avopalvelua, ja asiakas maksaa asunnostaan tai huoneestaan vuokraa. Kuitenkin toisin kuin yksityisessä kodissa, asiakkaan päivärytmiä ja toimintoja saatetaan säädellä henkilökunnan työvuorojen aikataulujen eikä asiakkaan omien toivomusten ja tottumusten mukaisesti. Kaikki asiakkaat voidaan herättää kello seitsemän aikaan aamutoimille henkilökunnan aamuvuoron alkaessa. Kun heräämisaika määrittyy henkilökunnan työvuorojen mukaan, asiakkaiden henkilökohtainen rytmii ja toiveet jäävät huomiotta. Myöskään työntekijät eivät välttämättä huomaa kyseenalaistavaa tämääntapaisia käytäntöjä, koska ne ovat syvällä työn organisointitavoissa ja koska ’niin on aina tehty.’”

Tästä käytetään käsitettä *laitosvalta*. Laitosvallalla ei kuitenkaan ole oikeudellista perustetta. Pelkästään yksiköiden sisäisillä ohjeilla tai toimintakulttuurilla ei voida puuttua potilaiden tai asiakkaiden perusoikeuksiin tai lakisäätteisiin muihin oikeuksiin.

Nykyisessä lainsäädännössä ei ole säännöksiä potilaan tai asiakkaan perusoikeuksien rajoittamisesta vapaaehtoisessa sairaalahoidossa tai sosiaalihuollossa. Rajoitusten käytöstä ei myöskään ole ajantasaisia, yhdenmukaisia ja kattavia ohjeita. Perustuslain ja Euroopan ihmis-oikeussopimuksen perusteella perusoikeuksien rajoitusten on perustuttava lakiin, jonka on oltava riittävän täsmällinen ja sisällettävä asianmukaiset oikeussuojakeinot. Lainsäädännön puute on yleisesti tiedossa ja asiaa koskeva lainsäädäntö on ollut pitkään valmisteilla. Eduskunnan oikeusasiamies on useassa yhteydessä pitänyt potilaan ja asiakkaan perusoikeuksien kannalta ongelmallisena sitä, ettei sallitusta rajoittamisesta, rajoitusten käytön edellytyksistä ja noudatettavasta menettelystä ole lainsäädäntöä^{3, 4}.

Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan ja potilaan perusoikeuksien rajoitustoimenpiteistä on säädetty ainoastaan mielenterveyslaissa, kehitysvammaisten erityishuollosta säädettyssä laissa, lastensuojelulaissa, tartuntatautilaissa ja päihdehuoltolaissa. Näistä laeista käytetään tässä kirjassa termiä *erityisalat*.

Eduskunnan oikeusasiamiehen valvontakäytäntö (tarkastukset ja kanteluratkaisut) on tärkeä oikeuslähde siitä, miten oikeudellisesti arvioidaan sosiaali- ja terveydenhuollossa käytössä olevia potilaan ja asiakkaan perusoikeuksien rajoittamistoimenpiteitä ja -käytäntöjä. Oikeusasiamiehen ratkaisukäytännöllä on merkitystä kaikkien sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaiden ja potilaiden oikeuksien arvioinnissa. Oikeusasiamiehen yhtenä lakisäätisenä tehtävänä on edistää myös ikääntyneiden oikeuksia. Oikeusasiamies ottaa vuosit-

---

³ Esim. EOA 10.12.2021 ja 13.4.2022. Mielenkiintoista on, että potilaslain (785/1992) säätämistä edelsi asteittain vahvistunut potilaan itsemääräämisoikeuden periaate, perustuen eduskunnan oikeusasiamiehen ja silloisen lääkintöhallituksen kannanottoihin (Kokkonen s. 63).

⁴ Hallitus antoi vuonna 2014 eduskunnalle esityksen laiksi sosiaalihuollon asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta ja rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä sekä eräksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 108/2014 vp), mutta asia raukesi.

tain kantaa lukuisiin potilaiden ja asiakkaiden perusoikeuksia koskeviin kysymyksiin kanteluratkaisuissaan ja tekemiensä tarkastusten perusteella.

Viranomaisten ja julkisia tehtäviä hoitavien yksityisten tahojen on tunnettava ja otettava huomioon eduskunnan oikeusasiamiehen tekemät ratkaisut ja kannanotot.⁵ Ymmärrän, ettei tehtävä ole helppo, koska ihmisoikeustoimielinten sosiaali- ja terveydenhuoltoa koskevia ratkaisuja ei käydä säännönmukaisesti läpi sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöiden perus- tai jatkokoulutuksessa.⁶

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisujen lisäksi tässä kirjassa on kuvattu myös muiden ihmisoikeustoimielinten, valtioneuvoston oikeuskanslerin⁷ ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuja.

Mielestäni on tärkeää saattaa kirjan muotoon varsinkin eduskunnan oikeusasiamiehen laaja ratkaisukäytäntö koskien sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaiden ja potilaiden perusoikeuksia ja niiden rajoittamista, koska tämä oikeuslähde on sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoille ymmärtääkseni vieras. Uskon, että ratkaisuista ja niiden perusteluista löytyy huomattavaa apua sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoille, kun käytännön tilanteissa joudutaan potilasturvallisuuden tai muun vastaavan seikan vuoksi puuttumaan asiakkaiden ja potilaiden perusoikeuksiin.

Mielenkiintoisia julkaisuja ovat Lasse Lehtosen väitöskirja *Potilaan yksityisyyden suoja* (2001), Irma Pahlmanin väitöstutkimukseen perustuva *Potilaan itsemääräämisoikeus* (2003) sekä Anna Mäki-Petäjä-Leinosen väitöstutkimus *Dementoituvan henkilön oikeudellinen asema* (2003). Nostan esille myös Anja Karvonen-Kälkäjän väitöstutkimuksen *Unohtuuko vanhus* (2012). Kiinnostuksella olen myös tutustunut Yrjö Mattilan väitöskirjaan *Suuria käännekohtia vai tasaista kehitystä – Tutkimus Suomen terveydenhuollon suuntaviivoista* (2011). Olen myös ottanut otteita Kaarina Davisin kirjasta

⁵ KAKS 2021 s. 19.

⁶ Kesällä 2021 kysyin asiaa ystäväperheen nuorelta, joka opiskelee lääkäriksi. Hän kertoi, että oikeudelliset asiat kuuluvat opintojakssoon Lääkäriin etiikka.

⁷ Laki valtioneuvoston oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävien jaosta (330/2022) on tullut voimaan 1.10.2022. Tämän kirjan aihepiiriin kuuluvat asiat on keskitetty pääsääntöisesti eduskunnan oikeusasiamiehelle.

Rankka kutsumus – sairaanhoitajan päiväkirja (2007), koska ymmärän hyvin, että oikeustieteen ja arjen vaatimuksien välinen railo on valitettavan suuri. Sitä on pyrittävä kaventamaan.

Edellä mainittujen teosten julkaisun ja sosiaalihuollon asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta ja rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä annetun hallituksen esityksen⁸ jälkeen on tullut lisää ratkaisukäytäntöä sosiaali- ja terveydenhuollon alalta. Tässä kirjassa esiteltävien ratkaisuiden pääpaino on vuoden 2000 jälkeen annetuilla ratkaisuilla ja kannanotoilla, erityisesti viime vuosina tehdyillä.

Koin järkytyksen 8.11.2021, kun Ylen MOT-ohjelma uutisoi kehitysvammaisen pojan kohtelusta asumispalveluyksikössä Hämeenlinnassa.⁹ Hänet sidottiin sänkyyn tai tuoliin pitkiksi ajoiksi, välillä myös rangaistustarkoituksessa. Käytäntö oli kestänyt vuosia. Vaikuttaa siltä, että tutkijoiden ja ministeriön pohdinnan lisäksi on korkea aika jakaa potilaan ja asiakkaan perusoikeuksia ja itsemääräämisoikeuksia koskevaa oikeudellista tietoa sosiaali- ja terveydenhuollon arjen toimijoille.

Valtiontalouden tarkastusvirasto on kertomuksessaan 7/2021 todennut, että potilas- ja asiakasturvallisuutta ohjaavat säädökset eivät muodosta selkeää kokonaisuutta. Säädösten ohella potilas- ja asiakasturvallisuutta on ohjattu monitahoisilla ohjeilla. VTV toteaa, että vuosien saatossa toimintaa ohjaavien säädösten, määräysten, ohjeiden ja suositusten määrä on kasvanut suureksi.¹⁰

Toivon, että tämä kirja antaa sosiaali- ja terveydenhuollon toimijoille eväitä navigoida perusoikeus-, laki-, säädös-, määräys-, ratkaisu- ja ohjekentässä.

Olen tiivistänyt siteeraamiani ratkaisuja. Lihavoinnit ovat minun.

Kuntien tilalla sosiaali- ja terveydenhuollon toimijana on 1.1.2023 alkaen hyvinvointialueet, lukuun ottamatta Helsingin kaupunkia. Näin ollen kirjassa esitellyt kuntia ja kuntayhtymiä koskevat ratkaisut ja kannanotot soveltuvat hyvinvointialueiden toimintaan.

---

⁸ Lakiesitys raukesi eduskunnassa 21.4.2015.

⁹ Yle 8.11.2021 ”Päivät teipattuna tuoliin ja yöt kuormaliinoilla kiinni sängyssä – kehitysvammaisen pojan lainvastainen kohtelu ja pahoinpitely hoivakodissa sai jatkua vuosia”.

¹⁰ VTV 7/2021 s. 5.

Kiitän Suomen Kulttuurirahaston Hämeen rahastoa sen myöntämästä työskentelyapurahasta, joka on mahdollistanut aiheeseen keskittymisen työn ohella.

Kiitän Alma Talentin sisältöpäällikkö Arja Lappeteläistä kiinnostumisesta kirjan aihepiiriin. Kustannustoimittaja, KTM, sairaanhoitaja Mari Tammisen apu, tuki ja asiantuntemus on ollut korvaamatonta. Sote-juristi, OTM, HLL Julia Lumijärvi Kuluttajaliitto ry:stä on kommentoinut käsikirjoitusta, mistä suuri kiitos.

Puolisoni asianajaja, varatuomari Matti Kess on ollut avuksi analyttisyydessään ja tarkkojen kysymysten esittäjänä, vaikka onkin eri oikeudenalan osaaja.

Kiitän myös äitiäni, kätilö-terveydenhoitaja Iris Pajamäkeä keskusteluista, joiden perusteella minulle on syntynyt vuosikymmenten mittaan kiinnostus sosiaali- ja terveydenhuoltoon muutenkin kuin oikeustieteellisestä näkökulmasta.

Hämeenlinnan Hauholla, vuoden 2023 alkupäivinä

Kaija Kess